

Almanca Kaynaklara Göre Aral Gölü (Kumu) Sorununda Rusya Faktörü

Russia Factor in the problem of Aral Lake (Aral's Sand) According to the German Sources

Necati İyikan*

Özet

Su, insan yaşamı için alternatifi olmayan önemli bir besindir. Güvence altına alınmış su kullanımının medeniyetin temel taşı olması suyun önemine işaret etmektedir. Orta Asya'daki Aral Gölü dünyanın dördüncü büyük gölü idi; günümüzde bu büyüklükten sadece % 10'u kalmıştır. Doğu Avrupa ülkelerindeki endüstrinin çevreyi kirleten bir karaktere sahip olması ve siyasi karar vericilerin çevreye zarar veren uygulamaları, Aral Gölü havzasında ekolojik sorunlara neden olmuştur. Aral Gölü çevre sorunu günümüzde soruna paydaş olan Tacikistan, Kırgızistan, Özbekistan, Kazakistan ve Türkmenistan arasında siyasi bir sorun haline gelmiş, bölge güvenliğini etkilemiştir. Aral Gölü çevre sorunu çerçevesinde, başta AB ve Rusya tarafından geliştirilen stratejiler, sorunu çözmek yerine daha da derinleşmesine neden olmuştur. Orta Asya'da bölgesel ve küresel güçlerin çıkar çatışması kendini göstermiş, soruna çözüm bugüne kadar üretilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, Aral Gölü, Su, Çevre sorunu, Rusya.

Abstract

The water is a kind of food without an alternative. The guaranteed usage of water is a basis for civilization that indicates the importance of water. The Aral Sea in Central Asia was the fourth largest lake of the world; today there is only 10 % of old size. The pollutive characteristics of industry in East Europe and the harmful applications of political decision makers caused ecological problems in the Aral Sea basin. Today the ecological problem in Aral Sea became a political problem among the sharers of that problem, Tajikistan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Kazakhstan and Turkmenistan, and affected the safety of region. Within the framework of Aral Sea ecological problem, at first the strategies developed by EU and Russia caused to enlargement of the problem instead of solving it. The expedience conflict of regional and global powers in Central Asia was appeared and a solution could not be produced till today.

Key words: Central Asia, Aral Sea, The water, Ecological Problem Russia.

"Çözümde görev almayanlar, problemin bir parçası olurlar."

Goethe

Giriş

Bu çalışmada, salt çevresel sorunlar, bunların insan sağlığına etkilerine dair sayısız veriler, örnekler ile Aral Gölü'nün kurtarılması için başta UNESCO, B.M, Dünya Bankası ve diğer uluslararası kuruluşlar tarafından yapılan yardımların uzun listesi verilmeyecektir. Bunlar bilinenlerdir ve tekrardan öteye geçmemektedir.

* Yrd. Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-mail: necati.iyikan@gmx.de

Gazi

Akademik
Bakış
223
Cilt 6 Sayı 12
Yaz 2013

Bu çalışmada, meselenin günümüze kadar neden çözümsüz kaldığına dair tespit yapma çabası içine girilecek; bunun nedenleri hakkında bilinenlerin dışında başka bir açı getirilemese de Almanca kaynaklar ile problemin çözümüne dair değişik bir perspektif geliştirilmeye çalışılacaktır. Çalışmamızda, Aral Gölü çevre sorunu ve bunun mikro/makro dengelere yansımalarına dair makalelerin sonuç bölümünde –genelde– yer alan “Bölge ülkelerinin ortak bir noktada buluşmaları gerekir” gibi temenniler, “çözüm önerileri” başlığıyla verilmeyecektir; bunun yerine “Neden ortak bir çözüm bulunamamıştır?” sorusunun cevabı ve 2013 sonrası olası gelişmelere dair ipuçları verilmeye çalışılacaktır.

Bu çalışmada argumentativ-diskursiv yöntemi izlenmiş; Almanca literatür taranmış, meselenin çözümsüzlüğüne ve bunun 2013’e yansımalarına eleştirel bakış açısı getirilmeye çalışılmış; çalışmaya öznellik katacak kendi görüşlerimiz dile getirilmiştir.

Makaleye belki popüler başlık tarzına örnek olacak ek bir başlık (Aral Kumu) verilmiştir. 1991 senesinden 2013 senesine kadar 22 sene geçmiştir; ancak bugüne kadar Aral Gölü’nü kurumaktan kurtarma çalışmaları başarıya ulaşamamıştır.

Aral Gölü Kurtarma Koordine Merkezi Müdürü Rus biyolog Koboloviç, “Biz, koskoca bir gölü bir nesil boyunca ortadan kaldıran tek ülkeyiz” sözüyle sorunu özetlemiştir. Koboloviç 1975’de Brejnev’e yazdığı konuyla ilgili mektuplarla meselenin önemine vurgu yapmış; Brejnev’in verdiği cevap “Mesele o kadar ciddiye Karakalpaklar¹ tepki gösterirler”² olmuştur. Bu söz, siyasi otoritenin çevre felaketine bakışını özetlemektedir.

Bu yok ediş, Aral Gölü havzasında sadece ekolojik dengeleri ortadan kaldırmamış, bölgenin ekonomisine, sosyal ve demografik yapısına olumsuz etkisi olmuş; bunlar da sınırları aşan bölgesel siyasi sorunları beraberinde getirmiştir.

1. Problemin Tespiti

SSCB döneminin siyasi kültürünün devamlılığı, 1991 sonrası dönemde de görülmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır:

1. Güvenlik: Orta Asya ülkelerinde Soğuk Savaş esnasında kendisini gösteren, ülkenin birincil önceliği olan güvenlik kaygısının devam ettiği görülmektedir.

Söz konusu güvenlik içgüdüğü, konu ayrımı gözetmeksizin eldeki bilgileri paydaşlarla paylaşmamayı gündeme getirmektedir. Bu özellik Orta Asya ülkeleri arasında olduğu gibi bölge dışı ülkelerle olması gereken işbirliğinde de kendisini göstermektedir. Bu Aral Gölü havzasında ortaya çıkan çevre, güvenlik, sağlık gibi uluslararası/üstü konularda ortak bir paydada buluşmayı engellemekte, bu da çözümü zorlaştırmaktadır.

¹ Karakalpaklar Türk soyuna aittir. Bugün Özbekistan’a bağlı özerk cumhuriyet olan Karakalpakistan’da yaşamaktadırlar.

² Elisabeth, Kiderlen *Ein Meer verschwindet, die ökologische Katastrophe am Aralsee, Ursachen, Auswirkungen, Lösungsansätze*, 1992, s. 6.

2. Biat kültürü: Aral Gölü havzasında yaşayanlar; çevre, sağlık ve güvenlik gibi problemlerden direkt etkilenen insanlardır. Bu insanların problemleri algılamaları, değerlendirmeleri, yargılamaları, konuyu ulusal-uluslararası kamuoyuna taşımaları, çözüm üretmede teşvik/zorlama faktörü olabilecek örgütlenmeleri –genel hatlarıyla– mümkün olmamıştır. Masum çözüm önerilerinin siyasi merkezlerde yönetim/rejim karşıtlığı olarak algılanması endişesi, halkın katılımsızlığını beraberinde getirmiştir. SSCB döneminden kalan liderin ve ordunun eleştirilmemesi alışkanlığı bölgede hâlâ devam etmektedir.

3. STK'ların etkisizliği: Sivil toplum kuruluşlarının halk nezdinde işleştirecek/işlevselleştirilecek bir alt yapıya ulaşmamıştır. Var olan STK'lar nicelik ve niteliksel beklentilerden uzaktır. Bunda ikinci maddenin önemi kendisini göstermektedir.

4. Orta Asya ülkelerinin gerekli işbirliğine gitmemeleri: Aral Gölü'nün kaynağı olan Sri Derya ve Amu Derya nehirlerinin kontrolünün Kırgızistan ve Tacikistan'da olması; bir başka ifadeyle su zengini olmaları; buna karşılık Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın su bağımlılıkları; ancak hidrokarbon zengini olmaları ve bunları dış politikada "belirleyici faktör" olarak değerlendirmeleri su ve enerji paylaşımını güçleştirmiştir.

5. Batı'nın bölge politikasının algılanması: Ülkelerin dış politikalarında karşı aktörlerin stratejilerini algılamaları önemlidir. Batı endüstrisinin bağımlı olduğu enerji ihtiyacının, 1991'e kadar, önemli bölümü Orta Doğu'dan sağlanıyordu. Zengin hidrokarbona sahip Orta Asya ülkelerinin 1991'deki bağımsızlıkları Batı'ya enerji bağımlılığını çeşitlendirme hamlesini yapma fırsatı vermiştir. Orta Doğu ülkelerinin Batı tarafından kolonize edilmeleri, enerji ham maddelerinin Batıya ucuz ve güvenli transferi, özellikle ABD'nin OPEC'teki dolaylı etkinliği, gelişmiş ülkelerin Orta Asya'daki olası stratejilerine dair ipuçları vermiştir.

Ukrayna'daki "Turuncu Devrim", Gürcistan'daki "Kadife Devrim", Mayıs 2005'te Fergana/Andican/Özbekistan'daki ayaklanmada etkili olduğu düşünülen Batı (ABD) ve akabinde Taşkent ile Washington arasındaki bozulan siyasi/ekonomik ilişkiler, günümüzde "güven" unsurunu gündeme taşımakta, Batı'nın bölge politikası endişeyle takip edilmektedir.

6. Dış politikadaki araçlar: Dış politikada, uluslararası ilişkilerde takip edilen hedef ülke çıkarlarıdır. Bu çıkarları elde etme, koruma, sürekliliğini sağlamada etkili olan araçlar vardır.

Bunlardan bazıları; ekonomik ve siyasi amaçlı sermaye transferi, diplomasi, uluslararası örgütler (BM, NATO vb.), STK'lardır. Batı'nın söz konusu araçlardaki etkinliği; bu araçların Aral Gölü'nü kurtarmada önemli rol oynama çabaları; bölgenin yardım başlığı altında uluslararasılaştırılması ve bunun ülkelerin iç siyasi dinamiklerine zamanla yansımaları tehlikesi, Aral Gölü meselesinin çözümsüzleşmesinde etkili olmuştur.

7. ABD, Çin Halk Cumhuriyeti, Rusya çıkar çatışması: Güney Kafkasya, Hazar havzasını ve Çin Halk Cumhuriyeti ve diğer Asya ülkelerini birbirine bağ-

Gazi

layan bölgede enerjinin çıkış merkezi olan Orta Asya, 1991 sonrası dönemde ABD için başta enerji olmak üzere yeni nüfus alanlarının test ve elde edilmesi için bir fırsat olmuştur. 2001'de kurulan ŞİÖ'ye ABD'nin Barış için Ortaklık Programı (BİO) gibi örgütlenmelerle karşı durmaya çalışması; renkli devrimlerin bölge ve dünya gündemini güvenlik ve enerji çerçevesinde oluşturması bölgede "etken ülke" olmak için verilen mücadelelere dair örneklerdir.

Çalışmamızda Rusya faktörü ağırlıkla ele alınacak; çözüm ya da çözüm-süzlükte oynadığı rol değerlendirilmeye çalışılacaktır.

2. Su ve Yaşam

Su insan için son derece hassas bir besindir. Petrol ve diğer enerji kaynakları için alternatif arayışlar mümkün iken, suyun alternatifinin bulunamaması ve güvence altına alınmış su kullanımı medeniyetin bir temel taşı³ olması konunun önemini gözler önüne sermektedir.

Çalışmamızın temelini su faktörü oluşturmaktadır. Bununla ilgili önemli bilgi ve değerlendirmeleri bu alt başlık altında incelemeyi yararlı görmekteyiz.

Yeryüzünün üçte ikiden fazlası (361,2 milyon km², % 70,8) okyanuslardan oluşmaktadır. Bu rakam Avrupa'nın büyüklüğünden 36 kere daha fazladır.⁴ Buz, kutup bölgelerinde ve yüksek dağlarda 27,8 milyon km³ hacme (% 2) sahipken, tatlı su gölleri, nehirler, yer altı sularının toplamı ise 8,3 milyon km³ hacme denk gelmektedir. Bunun oranı ise % 0,6'dır.⁵ Yeraltı su kaynaklarından elde edilen içme suyunun dünyadaki oranı yaklaşık % 55 olarak tahmin edilmektedir.⁶

Yeryüzü yüzeyinin yaklaşık % 71'i suyla kaplı olması yüksek orandır. Bu yüksek oran yeterli kaynak olduğu düşüncesinin doğmasına neden olabilir. Burada önemli olan soru "Bu % 71'in ne kadarına insanlar ulaşabilmektedir?" olmalıdır. Bunun cevabı % 1'dir. Bu da endişe verici bir orandır. Bunun üzerine bilinen ve aktüel olan nüfus artışı, son yıllarda dünyanın gündemini işgal eden iklim değişikliği, suyun israf edilmesi vb. nedenler su kaynaklarının azalmasına

³ Abke, Wulf, *Wasserversorgung*, in: Lecher, Kurt/Lühr, Hans-Peter/Zanke, Ulrich C.E. (Hrsg.), *Taschenbuch der Wasserwirtschaft*, 8. völlig neubearbeitete Auflage, Berlin, 2001, , s. 789.

⁴ Joachim Marcinek - Erhard Rosenkranz , (mit einem Beitrag von Josef Sarakta) *Das Wasser der Erde, Eine geographische Meres- und Gewässerkunde*, 2., überarbeitete und erweiterte Auflage, Gotha, 1996, s. 15. Ayrıca yeryüzünde suyun kaynağıyla ilgili bilgiler için bkz. s. 17-18.

⁵ Kurt Lecher - Werner Kresser, *Wasserhaushalt, Gewässer, Hydrometrie*, in: Lecher Kurt / Lühr Peter-Hans/Zanke C.E. Ulrich (Hrsg) *Taschenbuch der Wasserwirtschaft* 8., völlig neubearbeitete Auflage, Berlin, 2001, s. 49.

⁶ Helmut Kobus - Keim Bernhard, *Grundwasser*, in: Lecher Kurt / Lühr Peter-Hans / Zanke C.E. Ulrich (Hrsg) a.g.e *Taschenbuch der Wasserwirtschaft* 8., völlig neubearbeitete Auflage, Berlin, 2001, s. 277.

Almanya'da mevcut su kaynakların reel bir şekilde kullanılması için yasa çıkartılmıştır. Çevre hukuku, sular hukuku gibi terimler bu çerçevede gündeme gelmiştir. Eberhard Sander / Heinrich Freiherr von Lersner, *Wasserrecht und Abfallrecht*, in: Lecher Kurt / Lühr Peter-Hans / Zanke C.E. Ulrich (Hrsg) a.g.e, s. 375-376.

neden olmaktadır. “Temel bir kaynağın azalmasının onun ekonomik ve jeostratik değeri artmasına” neden olması⁷ Aral Gölü için önem arz etmektedir.

Filozof Hans Jonas’ın “Bir şeyin tehlikeli olduğunu, ancak onun tehlikeli olduğunu bildiğimizde anlarız” (Wir wissen erst, was auf dem Spiele steht, wenn wir wissen, dass es auf dem Spiele steht)⁸ sözünü, yeryüzünde kıt olan su olanakları için uyarlamak mümkündür. Şu atasözü⁹ de –“Çeşme kurduğunda suyun değeri bilinir” (Erst wenn der Brunnen trocken ist, schätzt man das Waser)¹⁰ – Jonas’ın ifadesini vurgulamaktadır.

Su ve önemine ilişkin, ülkelerde ulusal ve uluslararası kongreler düzenlenmiştir. Buna dair bir örnek de 21-25 Ekim 1998’de düzenlenen uluslararası bir kongredir; Almanya, Bonn’da “Sanat ve Sergi Salonu’nda” (Kunst und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland) gerçekleştirilmiştir. Bu kongreye tarihçiler, felsefeciler, iklim uzmanları, siyasetçiler, teologlar, ekonomistler, çevre uzmanları, mühendisler katılmışlardır. Birbirinden farklı disiplinlerin yer aldığı sunumların birinde Eggers “Bir Damlanın Doğuşu” başlıklı makalesinde, günlük yaşamda farkında olunmayan, sıradan gibi algılanan suyun önemine dair bilgiler vermiştir. Edgers, Fransız Edme Mariotte’in 1686’da “Traite du mouvement des eaux et des autres corps fluides” başlıklı yaklaşık 300 sene önce yazılan bu eserin, bir damlanın oluşumunu bilimsel olarak açıklayan ilk eser olduğunu dile getirmektedir.¹¹

Günümüzde su kaynağı, tüketimi ve kullanımına dair bilgiler şu şekildedir: Yer altı suları buzullardan sonra yeryüzünün en büyük tatlı su kaynaklarıdır.¹² Dünya genelinde su kullanımı evlerde % 8, endüstride % 24, tarım sektöründe ise % 68 oranında olmaktadır. Hijyenik içme suyuna ulaşamayan insanların sayısının tahminen 1,3 milyar olması¹³ sağlık sorunlarına âdeta dav-

⁷ Wenzel, Jacob, *Vorwort*, in: *Wasser*, Wissenschaftliche Redaktion: Busch Bernd und Förster Larissa, Bonn, 2000, s. 11.

⁸ Lotz E. Rainer, *Wassersegen – Wasserfluch – Wasserkampf – Wasserhilfe*, in: *Wasser*, Wissenschaftliche Redaktion: Busch Bernd und Förster Larissa, Bonn, 2000, s. 379.

⁹ Eserde, bu atasözünün hangi ülkeye ait olduğu belirtilmemiştir.

¹⁰ Wilhelm, Schneider, *Stirbt das Waser, stirbt der Mensch, eine Bestandaufnahme der weltweiten Situation*, Bastel-Lübbe-Taschenbuch, Band 60 134, München, 1986, s. 7. Suyun insan sağlığı için taşıdığı önem için bkz. a.g.e. s. 7-11.

¹¹ Jens, Eggers, *Von der Geburt eines Tropfens*, in: *Wasser*, Wissenschaftliche Redaktion: Busch Bernd und Förster Larissa, Bonn, 2000, s. 63, 64.

¹² Hartmut, Wittenberg, *Grundwasser*, in: Strigel Gerhard/Ebner von Eschenbach Anna-Dorothea/Barjenbruch Ulrich (Hrsg) *Wasser – Grundlage des Lebens, Hydrologie für eine Welt im Wandel*, Stuttgart, 2010, s. 37.

¹³ Maria, Iskandarani, *Trinkwasserversorgung in Entwicklungsländern*, in: *Wasser*, Wissenschaftliche Redaktion: Busch Bernd und Förster Larissa, Bonn, 2000, s. 385, 387. Su kullanımının kıtalardaki ayrıntıları ve yüzdeleri için bkz: Wildmoser Peter, *Be- und Entwässerung*, in: Lecher Kurt / Lühr Peter-Hans / Zanke C.E. Ulrich (Hrsg) *Taschenbuch der Wasserwirtschaft* 8., völlig neubearbeitete Auflage, Berlin, 2001, s. 486-487. - Ayrıca sanayileşme, tarım, hayvancılık ve insan nüfusunun artmasının

etiye çıkarmaktadır. Yeryüzünde önemli miktarda su olması; ancak bitki örtüsü ve canlıların kullandığı oranın çok az olması da¹⁴ suyun efektif kullanımına dair bir başka bilgidir.

Verimsiz kullanılan suyun değerlendirilmesine dair önerilerden biri de hidroloji biliminden (su bilimi) yararlanmak olmuştur.¹⁵ Bunun yanında su rezervlerinin kullanımı, su baskınlarının idaresi, hidroloji, morfoloji, ekonomi bilimi gibi disiplinler arası ve bölgesel düzeyde çalışılması ve bu şekilde su rezervlerinin kullanımının bugünden daha etkili olması da ele alınmaktadır.¹⁶

Suyun geleceğine, paylaşımına dair endişeler günümüzde sıkça dile getirilmektedir. Uzmanlara göre yeryüzünün birçok bölgesinde su azalmıştır; bu kuraklık ve sel gibi riskleri beraberinde getirecek;¹⁷ azalanı elde emek için ciddi mücadeleler verilecektir. Mevcut su miktarı daha da azalacak ve bunun paralelinde suyu paylaşma mücadelesi kendisini gösterecektir.¹⁸ Bunun yanında antropojenik ve klimatolojik değişiklik de su rezervlerine ilişkin mücadeleyi şiddetlendirecektir.¹⁹

3. Aral Gölü Problemi

SSCB'den kalan çevre içerikli sorundur. Önemli özelliklerinden bazıları şunlardır:

- Özbekistan ve Kazakistan arasındadır;
- Büyük bölümü Özbekistan coğrafyasındadır;
- Sınır aşan sular sorununu ihtiva eder;
- Orta Asya'da beş ülkeyi bünyesinde barındırır;

su ile alakası hakkında geniş bilgi için bkz. Thomas, Maurer – Hans, Moser, *Klimawandel und Wasser, Auswirkungen der Erwärmung auf den Wasserhaushalt*, in: Strigel Gerhard/Ebner von Eschenbach Anna-Dorothea/Barjenbruch Ulrich (Hrsg) *Wasser – Grundlage des Lebens, Hydrologie für eine Welt im Wandel*, Stuttgart, 2010, s. 104, 105.

¹⁴ Eserde, bu oran belirtilmemiştir; ancak suyun kullanıma dair bilgi olması vesilesiyle bu kaynak değerlendirilmiştir. Bengtsson Lennart / Arpe Klaus, *Wasser im Klimaschutz*, in: *Wasser, Wissenschaftliche Redaktion: Busch Bernd und Förster Larissa*, Bonn, 2000, s. 116.

¹⁵ Günter, Blöschl, Technische Universität Wien, *Blick in die Richtung der Hydrologie – Iden und Ziele*, in: Strigel Gerhard/Ebner von Eschenbach Anna-Dorothea/Barjenbruch Ulrich (Hrsg) *Wasser – Grundlage des Lebens, Hydrologie für eine Welt im Wandel*, Stuttgart, 2010, s. 114.

¹⁶ Axel, Bronstert, Universität Potsdam, *Blick in die Richtung der Hydrologie – Iden und Ziele*, in: Strigel Gerhard/Ebner von Eschenbach Anna Dorothea/Barjenbruch Ulrich (Hrsg) *Wasser – Grundlage des Lebens, Hydrologie für eine Welt im Wandel*, Stuttgart, 2010, s. 115. (Kaynak içinde görüş bildirmiştir)

¹⁷ Uwe, Müller, Sächsisches Landesamt für Umwelt, Landwirtschaft und Geologie, Dresden, *Blick in die Richtung der Hydrologie – Iden und Ziele*, in: Strigel Gerhard/Ebner von Eschenbach Anna Dorothea/Barjenbruch Ulrich (Hrsg) a.g.e. s. 117. (Kaynak içinde görüş bildirmiştir)

¹⁸ Albert, Götle, Bayerisches Landesamt für Umwelt, Augsburg, *Blick in die Richtung der Hydrologie – Iden und Ziele*, in: Strigel Gerhard/Ebner von Eschenbach Anna-Dorothea/Barjenbruch Ulrich (Hrsg), a.g.e., 2010, s. 115. (Kaynak içinde görüş bildirmiştir)

¹⁹ Markus, Disse, Universität der Bundeswehr, München, *Blick in die Richtung der Hydrologie – Iden und Ziele*, in: Strigel Gerhard/Ebner von Eschenbach Anna-Dorothea/Barjenbruch Ulrich (Hrsg) a.g.e., s. 115. (Kaynak içinde görüş bildirmiştir)

Görüş

- Aral Gölü'nü besleyen iki önemli nehir vardır: Sri Derya ve Amu Derya;
- Birincisi Kırgızistan, ikincisi Tacikistan'dan yola çıkar;
- Çıkış nedeni: SSCB döneminde tarım alanlarını beslemek amacıyla 1960'lı yıllardan itibaren gölün beslenmesi engellenmiş, nehir suları tarıma yönlendirilmiştir
- Aral'a su taşıyan nehirler üzerinde barajlar ve hidroelektrik santralleri yapılmıştır;
- Amaç, pamuk tarlalarına akışı sağlayarak ciddi pamuk ticareti yapabilmektir;
- 1991 sonrasında baraj ve santraller yapılmaya devam edilmiştir;
- Bu çalışmalar ekolojik dengenin bozulmasına neden olmuştur;
- Sonuçlarından biri de bölgede ciddi sağlık sorunları olmuştur;
- 5 Orta Asya ülkesini coğrafi anlamda birleştiren Aral Gölü siyasi/ekonomik anlamda ayırtmıştır;
- AB, BM, diğer Batılı finans kurumları değişik projeleri desteklemiş, sonuç alamamıştır;
- Bölge ülkeleri olan Rusya ve İran'ın siyasi ve ekonomik katkı/müdahalesi olmuştur;
- Kazakistan bölümünde 2010'da son yapılan çalışmalar ile umutlar yeşermiş, ancak Özbekistan'daki göl kumlaşmıştır;²⁰
- Aral Gölü'nün büyüklüğü 68.000 km² iken 2013'de geriye ancak % 10'u kalmıştır;²¹
- Çözumsuzlük 2013'de sürmektedir; çevre ve sağlık sorunları devam etmektedir.

İki nehrin havzasında ve bunları besleyen yan nehirlerde 2010'da yaklaşık 57 milyon insan yaşamakta, bunun 27 milyonu Özbekistan'da idi. Almanya'daki Aral Gölü Vakfının gelecek tahminine göre bölge nüfusu 2035'de

²⁰ 1987'de Aral gölüne artık nehirlerin su taşıması söz konusu olmuştur; 1989'da göl Özbekistan ve Kazakistan olmak üzere ikiye ayrılmıştır. 2005'de Aral için umut belirmiştir. 8 metre yüksekliğinde, 13 km uzunluğunda baraj inşa edilmiş; su seviyesi birkaç yıl içinde yaklaşık 6 metre yükselmiş; aynı zamanda içindeki tuz miktarı da azalmıştır. Balıklarla beraber insanlar da geri dönmüşlerdir, Dünya Bankası baraj nehir boyunca bentlerin yapımı için 86 milyon dolar vermiştir. 2012'de Gök Aral bentlerinin yükseltilmesiyle gölün üst seviyesinin tekrar 5000 kilometre kareye ulaşması hedeflenmektedir. Kaynak: B.Z., News Aus Berlin, Neue Hoffnung Für Den Aralsee, 04.März 2012

- Gök Aral barajı inşasından sonraki göldeki olumlu gelişmeler ve aktüel resimler için bkz: Freistetter, Florian, Der Aralsee verschwindet, 25, 2012

- Aral Gölü'nün kurtarılmasında siyasi karar mekanizmalarına duyulan güvensizlik belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Fransız doğa bilimcileri Létolle und die Geographin Mainguet.1996'da yazdıkları Der Aralsee - Eine ökologische Katastrophe" (Aral Gölü, Ekolojik Felaket) başlıklı kitapta gölü kurtarmak için değişik çözümler önerilerin mevcut olduğunu; bunların başarılı olmasında siyasetçilerin parayı gereği şekilde kullanmalarının belirleyici olacağını dile getirmektedirler.

Kaynak: Frankfurter Allgemeine Zeitung, Aralsee - die Geschichte eines ökologischen Dramas Nr. 60 / Seite N1, 12.03.1997.

²¹ The Epoch Times, Aralsee in Usbekistan fast versiegt, Epoch Times Deutschland 16.05.2012

Gazi

yaklaşık 75 milyona ulaşacaktır.²² Çevre sorunun tetiklediği istihdam sorunu ve artan nüfus geleceğe dönük kaygıları da beraberinde getirmektedir.

4. Rusya Faktörü

4.1. Genel Değerlendirme

Avrupa ülkelerindeki çevre bilincinin Orta Asya ülkelerindeki halkta olmadığı görülmektedir. Orta Asya'da son yapılan ankette²³ çevre sorununa ilişkin sorular soruya halkın % 20'si entelektüel saçmalığı olduğu, % 30'u umursamadığı, % 40'ı ise Aral Gölü'nün nerede olduğunu bilmediği şeklinde cevap vermiştir.²⁴ Bu halkın bakış açısını dile getirmektedir. "Çevreyi kirleten endüstri Doğu Avrupa ülkeleri için karakteristik bir özelliktir"²⁵ tespiti de rejimin çevreye dair bakışını özetlemektedir.

Rusya'nın 1991 sonrası genel siyasi ve ekonomik değerlendirmeleri çerçevesinde bu ülkenin Aral Gölü stratejisi/siyaseti analiz edilmelidir. Bir başka ifadeyle Moskova'nın 1991 sonrası iç ve dış politika stratejisi/siyasetiyle Aral Gölü arasında bir paralellik vardır.

1991'de Sovyet siyasi ve ekonomik sistemi iflas etmiş, bir imparatorluk kaybedilmiş, ülke güçsüzleşmiştir. Rusya 1991 sonrasında 22 milyon kilometrekarelik bir imparatorluğu kaybetmiştir. Batı'nın gelişmesinin ekonomik aracı olan kapitalizm karşısında yenilgi almıştır. 1955'de NATO'ya karşı kurulan VARŞOVA PAKTI 1991'de sonlanmıştır, bazı üyeleri NATO ve AB üyesi olmuştur, buna karşın NATO siyasi ve güvenlik gücünü korumuş, artırmıştır. Kendi coğrafyasında başta Çeçenistan olmak üzere bağımsızlık mücadelesi veren cumhuriyetler karşısında ülke bütünlüğünü korumak, ekonomik kalkınmasını sağlamak öncelikleri arasına girmiştir.

4.1.1. Aral Gölü Kurtarma Çalışmaları

Bölge ülkeleri arasında Aral Gölü'nü kurtarma çerçevesinde "suyun idaresi için ortak çalışma" anlaşması 1992'de imzalandı. Amacı, suyun paylaşılmasına ilişkin bir sistem bulmaktı. Ancak ülkelerin farklı çıkarları gözetmesi nedeniyle bugüne kadar bir anlaşma sağlanamamıştır. Ortak hukuki alt yapının oluşturulması ve suyun paylaşımının kontrol edilmesi için Commission for Water Coordination (ICWC) ve sonrasında da International Fund for the Aral Sea (IFAS)

²² Thomas Loy / Ingeborg, Baldauf, *Mythos Aralsee, Das Wasser und die Bewohner des Amudarya-Deltas*, 2010, s. 56.

²³ Eserde bu anketin tarihi yoktur; ancak eserin yayın tarihinin 1998 olması buna yakın tarihleri işaret etmektedir.

²⁴ Ernst, Giese, - Gundula, Bahro - Dirk Bekte, *Umweltzerstörungen in Trockengebieten Zentralasiens (West - und Ost - Turkestan), Ursachen; Auswirkungen. Massnahmen*, Stuttgart, 1998, s. 27.

²⁵ Tat'yana, Nefedova, *Typen und Stufen industrieller Nutzung der Umwelt von den Alpen bis zum Ural*, in: Jordan Peter / Tomasi Elisabeth, *Zustand und Perspektiven der Umwelt im östlichen Europa, Wiener Osteuropa Studien*, Frankfurt am Main, 1994, s. 20.

görevlendirildi. Bu enstitülerin kuralları ya hükümetler kanadında ya siyasi sorumluluğun az olmasından ya da yerel bürokrasinin bakanlıkların talimatlarını gör ardı etmesinden uygulanmamıştır.²⁶

5.1.2 Batı'nın Çalışmaları

Batı'dan B.M., UNESCO, Dünya Bankası vb. uluslararası kuruluşlar sorunun çözümü için yardımda bulunmuşlardır.²⁷ Bu Batı menşeli uluslararası kurumların 1991 sonrasında Aral Gölü bünyesinde ortaya çıkan çevre ve insan sağlığına dönük çalışmaları, proje üretmeleri, finans kaynağı sağlamaları, bölgedeki 5 devlet arasındaki su meselesi nedeniyle ortaya çıkan siyasi gelişmelerde öncü rolüne soyunmaları, bölge ülkeleri arasında ikili ve daha fazla ülkenin katıldığı anlaşmaların yapılmasına dönük proje üretmeleri vb. aktif eylemler, Rusya'nın Orta Asya'daki siyasi etkinliğini azaltmasa da başta ABD ve AB olmak üzere Batı'nın bölgeye su meselesi ve çözümleri konusunda etkinliğe kavuşmasına neden olmuştur.

Batı'nın bu ekonomik etkinliğinin siyasi etkinliğe dönüşmesi; kısa, orta ve uzun vadede bölgede siyasi gelişmelerin yönlendirilmesinde belirleyici güç konumuna geçmesi; alınacak kararlarda etkili olması; Rusya Federasyonu'nun Çarlık Rusya ve SSCB dönemlerinde elinde tuttuğu siyasal üstünlüğün kısa vadede azalması, tartışılmaya başlanması, sorgulanması; orta vadede ise etkinliğinin gündemden düşmesi; uzun vadede ise Orta Doğu'ya olan enerji bağımlılığını çeşitlendirme stratejisi güden Batı'nın Asya'nın enerji deposuna sahip bu bölgede siyasi/ekonomik üstünlüğü ele geçirmesi anlamına gelecektir.

Diğer yandan Rusya ile birlikte Çin ve İran'ın bölgede jeostratejik çıkarları ve enerji ihtiyaçları vardır. Çin'in de bölgede enerji sektörüne yatırım yapmakta aynı şekilde büyük çıkarları vardır. Enerji kaynağının gelecekte temini Çin için yaşamsal öneme sahiptir. Bunlardan biri de su kaynaklarıdır. Ancak Rusya, Çin'in bölgedeki baraj inşaatları için yatırımcı olarak katılımını engellemektedir.²⁸ Bir başka ifadeyle söz konusu coğrafyada bölgesel ve küresel güçler etkinlik sahası açmak için stratejiler üretmekte, bu da Rusya'nın çıkarlarıyla örtüşmemektedir.

4.2. Siyasi İrade

²⁶ Regina, Heler, Kurzpapier, Grenzüberschreitende Kooperation als Chance? A.g.e, s. 7.

²⁷ Bu yapılan yardımların hacmi ve buna ilişkin diğer bilgiler için bkz. Ernst, Giese, - Gundula, Bahro - Dirk Bekte, a.g.m., s. 26.

²⁸ Ernst Giese - Jenniver, Sehring, WBGU, Wissenschaftlicher Beirat der Bundesregierung. Globale Umweltveränderungen, Materialien Regionalexpertise –Destabilisierungs- und Konfliktpotential prognostizierter Umweltveränderungen in der Region Zentralasien bis 2020/2050, Externe Expertise für das WBGU-Hauptgutachten "Welt im Wandel: Sicherheitsrisiko Klimawandel", Berlin, 2007, s. 19.

Gazi

Orta Asya ülkelerinde çok ciddi problemler vardır. Aral Gölü çevre felaketi yanında bölgedeki su ekonomisinin içler acısı durumu, bölgenin güvenliğini tehdit eden uyuşturucu ticareti bunlara örnektir. Şaşırtıcı olan, bütün bu sorunlara rağmen Orta Asya ülkelerinin kendi başlarına üçüncü güçler araya girmeden işlevselliği olan ortak bir çalışma yürütememeleridir. Bunun nedenlerinden biri de bölge ülkelerinin siyasi irade gösterememeleridir.²⁹

Söz konusu iradenin SSCB döneminde işlevselliğiyle beraber gösterildiğini görmek mümkündür. Friedrich Ebert Vakfı Mayıs 2011'de Almanya'da Aral Gölü'yle alakalı bilimsel bir toplantı düzenlemiştir. Toplantıya Orta Asya, Rusya başta olmak üzere Avrupa ve diğer bölgelerden katılım olmuştur. Bu toplantıda yapılan tespitlerden bazıları söz konusu irade meselesine açıklık getirmekte; ayrıca Rusya'nın bugünkü etkinliğine dair ipuçları vermektedir. Özetle: SSCB döneminden kalan mirastan biri de bugüne kadar devam eden bölge ülkeleri arasındaki rekabettir. Geçmişteki çıkarlar çatışmaları –buna su meselesi de dâhildir– Moskova tarafından düzenlenmiştir. Bu düzenleme, dışarıdan dikte edilmiştir, ülkeler arasında yapılmamıştır; eşit haklar dikkate alınmamıştır; ülkelerin ortak bir noktada buluşması gözetilmemiştir, şeffaf yapılmamıştır; yanlış bilgiler kullanılmıştır.³⁰

SSCB'den miras olarak kalan sadece sınırlar, barajlar ve sulama tesisleri değildir; günümüzde belirleyici olan o dönemin tecrübeleri ve değer yarılarıdır.³¹ Buna Rusya'nın bilinen siyasi ve ekonomik nüfuzunun eklenmesi Moskova'nın etkinliğine dair önemli bir işaretlerdir.

Bölge ülkeleri arasında SSCB döneminde de bugüne kadar gelen çıkar çatışmaları mevcut idi. Bu çatışmalara Moskova dışarıdan müdahale etmiş ve sonlandırmıştır. Uyguladığı yöntemler şunlar olmuştur: 1. Çözüm Moskova'dan gelmiş, taraflar arasında sağlanmamıştır. 2. Çözümde hakkaniyet ölçüsü gözetilmemiştir. 3. Uzlaşım dikkate alınmamış, baskı ile sonuca gidilmiştir. 4. Şeffaflık gündeme gelmemiştir. 5. Gerçekler hasıraltı edilmiştir.³²

Su dışındaki geçmişteki problemlerden sınır, etnik ve din konularını saymak mümkündür. Kullanılan yöntemin etikliği bir yana bırakılırsa sorunların çözümünde Rusya faktörü karşımıza çıkmaktadır.

4.3. Günümüzde Çözüm Arayışları

Aral Gölü'ndeki ileri boyuttaki çevre sorunu 1993'den beri kamuoyunun gündemindedir. Uluslararası Kurtarma Fonu (IFAS) gibi kuruluşlar ortaya çıkmıştır.

²⁹ Klaus, W. Grewlich, Pipelines, Drogen, Kampf ums Wasser - greift die EU-Zentralasien-Strategie? Neues „Great Game“ von Afghanistan bis zum Kaspischen Meer?, Zentrum für Europäische Integrationsforschung Center for European Integration Studies Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn, Bonn, 2010, s. 16, 17.

³⁰ Beate Eschment, „Wasserverteilung in Zentralasien. Ein unlösbares Problem? Friedrich-Ebert-Stiftung, Berlin, Mai, 2011, s. 20.

³¹ Beate Eschment, a.g.e., s. 20.

³² Beate Eschment, a.g.e., s. 20.

Bu dünyanın en büyük dördüncü gölünü kurtarmak için düzinelerce anlaşmalar yapılmıştır. Almanların tanınmış yazarı, konuyla ve Orta Asya ile ilgili eserleri olan Ernst Giese meseleyi şu şekilde özetlemektedir: “Yapılan bu anlaşmaların içeriğine uyulmamıştır. Organizasyonlara destek siyasi anlamda zayıf kalmıştır. Organizasyonların yaptırım gücü hiç olmamıştır. Bölge ülkelerinin hükümetleri de istediklerini yapmışlardır.”³³

Bizce sorunun çözümünde sorulması gereken soru şudur: Aral Gölü paydaşları, başta ekolojik dengeleri tesis etmek ve sağlık sorunlarını çözmek gibi ortak hedefte nasıl bir araya getirilebilir? “Orta Asya ve Aral Gölü çalışmalarında enerji bağımlılığını çeşitlendirmek ve bunun bölge üzerinden temini hedefi olan, gölü kurtarma çabasını göstermeye çalışan AB bu amaca hizmet edebilir mi?” sorusu önem taşımaktadır.

AB'nin Orta Asya'ya tarafsız aracı³⁴ pozisyonuyla geldiği ifade edilmektedir. “Bölge ülkeleri arasındaki su meselesi kaynaklı siyasi gerginliğin ortadan kalkmasında bu tarafsız aracı sıfatı ne kadar etkili olur?” sorusu aynı şekilde önemlidir. “600 milyona yakın nüfusa ve 27 ülkeye sahip AB'nin sadece 5 ülkeden oluşan Orta Asya ülkeleri arasındaki su kaynaklı problemlerin çözümüne katkısı olabilir mi?” sorusuna cevap beklentisi de doğaldır.

Burada sorulması gereken önemli sorulardan biri şudur: “AB siyasi kriz, gerginlik, olası çatışma vb. konularda hangi araçları kullanarak istikrarın korunmasına, sürdürülmesine katkıda bulunabilir?” AB'nin elinde sermaye, teknoloji, yetişmiş insan gücü vardır ve bunları bölgeye getirmiştir. Ancak bu 3 önemli araçtan hiçbiri ya da tümü birden yaptırım ya da bu beş ülkeyi bir araya getirmek için ikna aracı olarak kullanılamamıştır. Bunun nedenlerinden biri bu araçların bölge ülkeleri arasında –AB'ye duyulan güvensizlik de olmak üzere– etkili olamamasıdır. Bunun yanında AB'nin bölge içi ve dışı kurumları arasındaki koordinasyonsuzluk başta olmak üzere çözemediği sorunlar vardır. Kısmen proje çerçevesinde kısa vadeli başarılar elde etmiştir.³⁵ Bu da AB'nin bölgede saygınlığına gölge düşürme de başarısızlığı ve siyasi etkisizliğinin nedenlerinden biri olmuştur.

Rusya Federasyonu 8 Aralık 1991'de Ukrayna ve Beyaz Rusya ile birlikte BDT'yi kurmuştur. 3 gün sonra Orta Asya'nın 5 ülkesi bu topluluğa üye olmuşlardır. BDT'nin günümüzdeki başta ekonomik olmak üzere etkinliği, başarısı tartışılmaktadır. Ancak bu toplulukta Rusya'nın etkisi, belirleyici rolü, Orta Asya'da güvenlikten sorumlu olması tartışılmamaktadır. Özellikle güvenlik konusunun Rusya'nın tekelinde olması, Moskova'nın bölgedeki siyasi nüfuzunu tartışılmaz konuma getirmektedir.

1991 sonrası Türkiye'nin Batı tarafından Orta Asya'da Türk ve Müslüman halklar için Türk Modeli ile yeni lider olarak gündeme getirilmesi,

³³ Frankfurter Allgemeine, 18.10.2010

³⁴ Beate, Eschment, a.g.e., s. 15.

³⁵ AB politikası için ayrıntılar bkz. Das Beispiel EU, Beate Eschment, , a.g.e., s. 15-17.

Gazi

Türkiye'nin kısa sürede bu ülkeler tarafından (Tacikistan dışında) örnek olarak değerlendirilmesi, Türkiye'nin Azerbaycan'da Türkiye'nin çıkarlarını başta enerji konusu olmak üzere koruyan Elcibey'e 1993'de yapılan darbede etkisiz kalması, yine aynı yıl Rusya Federasyonu'nun "Yakın Çevre Doktrini"ni gündeme getirmesi ve kararlılıkla uygulamasıyla Rusya, başta Orta Asya olmak üzere eski cumhuriyetlerinde de facto hükümlerini kurmuştur. Bu gelişmelerin konumuzla alakası şudur: Bölgedeki Rusya'nın siyasi etkinliği, hâkimiyeti söz konusudur; Rusya'nın çözümün bir parçası olmadığı çalışmalarda etkin sonucun alınması son derece zordur. Alman edebiyatçısı Johann Wolfgang von Goethe'nin şu ifadesi önemlidir: "Çözümde görev almayanlar, problemin bir parçası olurlar".

Rus Dış İşleri Bakanlığı BDT Bölümü Şefi Maksim Peshkov'a göre ise Rusya çözüm önerileri için görüşmelere hazırdır. Peshkov'a göre çizilen çerçevede uluslararası hukuk, soruna paydaş olan ülkelerin çıkarları, suyun kullanımı için uzun vadeli anlaşmalar, anlaşmalara aykırılık tespitinde yaptırımın olması gerekmektedir. Rusya için bu anlaşmaların iki, üç ya da bütün Orta Asya ülkeleri için yapılması önemli değildir; önemli olan bu anlaşmaların yapılması, kabul edilmesi ve anlaşma şartlarının yerine getirilmesidir.³⁶ Peshkov'un analizi ya da çözüm önerisi bilinenlerin tekrarıdır; ana sorular şunlardır: Neden bölge ülkeleri aynı amaç doğrultusunda bir araya gelememektedir? Hangi siyasi ve ekonomik koşullar bu birlikteliği ortaya çıkartabilir?

BM Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesi vardır. Alınacak bir kararda bu beş üyenin hepsinin ortak irade belirlemeleri beklenmektedir. Bir üyenin bile bir oylamayı reddetmesi halinde, diğer dört üye ülke olumlu görüş bildirmesine rağmen Güvenlik Konseyi kararı çıkamamaktadır. Bunun açıklaması şu şekildedir: Alınacak kararın başarıyla uygulanması için ortak irade şarttır; bu beş üye ülke güçlü ülkelerdir; bunlardan bir üyenin muhalefeti bile başarısızlığa neden olabilecektir. Konumuzla bunun mantıksal alakası şudur: Aral Gölü çerçevesinde ortaya atılacak her türlü ekonomik, siyasi strateji, hedefin Rusya olmadığı takdirde başarılı olma şansı son derece düşüktür.

Orta Asya, Rusya'nın siyasi ve ekonomik etkisini hâkim kılmak istediği bölgedir; ayrıca buradaki güvenlik de Rusya'nın çıkarlarıyla örtüşmektedir. Rusya için bölge güvenliği ülkelerin istikrarıyla eş anlamdadır. İstikrarı sağlamak, istikrarsızlığı önlemek adına Rusya gerekli gördüğü siyasi, ekonomik girişimlerde bulunmuştur. Buna ilişkin şu örnekleri vermek mümkündür: Rusya Devlet Başkanı Medwedjew, 2009 Tacikistan ziyaretinde Orta Asya nehirlerinde yapılacak barajlar için nehre kıyıdaş olan bütün ülkelerin rızasının alınması gerektiğini, bu yapılmadığı sürece Rusya'nın sermaye yardımıyla bulunmayacağını ifade etmiştir. Yapılan söylem analizinde Tacikistan'a atıfta bulunulduğu dile getirilmiştir.³⁷

³⁶ Beate, Eschment, a.g.e., s. 18.

³⁷ Shermatova 2009, in: Beate, Eschment, a.g.e. s. 17.

Görüş

Aral Gölü kıyıdaşlarının rızasını almadan baraj projesini yürüten Tacikistan'ı eleştiren Rusya, Kırgızistan'a Kambar-Ata Barajı'nda finans desteği sağlama sözünü vermiştir. Dikkat çeken nokta ise bu baraj yapımında da Aral Gölü kıyıdaşlarının rızasının gündeme gelmemesidir. Rusya'nın bu stratejisinin amacı siyasi ve ekonomik sorunları olan Kırgızistan'da istikrarın sağlanmasıdır.³⁸

Burada göze batan önemli unsur Rusya'nın etkin, belirleyici aktör olması ve çözümün kendince kurallarını dayatabilme siyasi ve ekonomik potansiyeline sahip olmasıdır. Dikkat çeken bir başka nokta da Rusya'nın bu gücü, rolünün bölge içi ve dışı ülkeler tarafından tartışılmaması, sorgulanmamasıdır.

Rusya, Çin Halk Cumhuriyeti ile birlikte ŞİÖ'nün lokomotifidir; BDT ile Orta Asya'da siyasi karar mekanizmalarını etkileme pozisyonundadır; Orta Asya Kolektif Güvenlik Paktı gibi anlaşmalarla da bölgenin güvenliğinde önemli işlevselliği vardır. Bölge enerjisinin Batı'ya transferinde de kartel gücüne sahiptir. Sehrin, "... Orta Asya'daki enerjinin dünya pazarlarına açılması sürecinin başındayız. Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı dışında Nabucco gibi diğer alternatifler de var. Rusya elbette bölgedeki tekel konumunu sağlamlaştırmak istemektedir. Biz bunu dikkate almak durumundayız. Orta Asya ülkeleri ve Avrupa için enerji transferinin işleyen ve çok önemli olan Rusya üzerinden sağlanmasının yanında diğer enerji yollarının olması önemlidir"³⁹ saptamasında gerçi Rusya'nın kartel gücüne temas etmiş, ancak bu gücü başta Aral Gölü olmak üzere bölge sorunlarının çözümünde araç olarak değil, aksine Rusya'nın rolünü proje, sermaye çerçevesinde değerlendirmiş, AB'nin Aral Gölü kurtarma çalışmalarında ortaya çıkardığı projelerle karşılaştırmış, Rusya'nın benzer projeleri olmadığı için bu ülkenin su konusundaki pozisyonunun ne olduğuna dair bir kanaat oluşturamamıştır.⁴⁰ Bu tespit eksikliği, yanlışlığı da konunun 2013 senesine kadar çözümsüz kalmasında belirleyici olmuştur.

Bölge ülkelerinin Rusya konusunda aldıkları pozisyon da önemlidir. Örneğin Sri Derya ve Amu Derya nehirlerinin çıkışı olan iki ülke Tacikistan ve Kırgızistan, Rusya'yı koruyucu güç olarak değerlendirmektedirler. Orta Asya'nın nüfus, coğrafya ve enerji zenginlerinden biri olan Özbekistan'ın Rusya ile ilişkisi ise değişkenlik gösterebilmektedir. Kazakistan'ın Rusya ile ilişkileri ise olumludur.⁴¹ Türkmenistan tarafsızlık statüsüne sahiptir, ancak Türkmen enerjisinin Batı'ya transferinde Rusya'ya olan bağımlılığı Moskova'nın etkinliğini de beraberinde getirmektedir. Buna rağmen Orta Asya'da Rusya karşıtı pozisyonlar da temsil edilmektedir. Buna bir örnek de Kırgız siyaset danışmanı olan Valentin Bogatyrev'dir. Ona göre Rusya'nın su problemi konusundaki

³⁸ Shermatova 2009, in: Beate, Eschment, a.g.e. s. 17.

³⁹ Jenniver, Sehring, Zentralasienanalysen, Würzburg, NR. 08 29.08.2008, s. 13.

⁴⁰ Beate, Eschment, a.g.e., s. 17-18.

⁴¹ Beate Eschment, a.g.e., s. 18.

Gazi

Akademik
Bakış

235

Cilt 6 Sayı 12
Yaz 2013

girişimleri Orta Asya'yı yeniden sömürü altına alma denemesidir.⁴² Bu ve buna benzer Rusya karşıtı ifadeler, Rusya'nın etkinliğine gölge düşürememişlerdir. Tersine Rusya'nın Kırgızistan ve Tacikistan'daki yatırımlarının önemine değinilmiştir. Özbekistanlı Vladimir Paramonov, Bogatyrev'in Rusya ile ilgili olumsuz düşüncesine katılmaktadır. Hatta Rusya'nın Kırgızistan ve Tacikistan'daki hidroelektrik santrallerindeki yatırımlarını plansız, bilgi ve strateji eksikliği olarak nitelendirmekte; bunun mevcut durumu daha da kötüleştirdiğini dile getirmektedir. Ancak Paramonov, temel itibarıyla Rusya'nın geçmişe nazaran çok daha fazla etkinliği olmasını tercih etmektedir. Onun endişesi ise Rusya'nın bölgeden geri çekilmesidir.⁴³

Orta Asya'daki siyasetçiler ve siyaset bilimcilerin çoğunluğu, su dağıtım sorununun dışarıdan araçlar olmaksızın çözülemeyeceği görüşüne katılmaktadırlar.⁴⁴ Görüş farklılığı ise dış desteğin ne zaman iç siyasete müdahaleye dönüşebileceği konusunda kendisini göstermektedir. Çevrenin içinde bulunduğu dar boğazdan kurtarılması; dış destekli yatırımlara duyulan güvensizlik, ortak hedefte buluşmayı önlemiştir, bugün önlemektedir, gelecekte de önleyecektir.

Bölge dışından gelen, gelecek dış desteğe olan güvensizlik Orta Asya'ya komşu olan bölge ülkeleri için de geçerlidir. Sadyrbek'e göre Rusya, Çin Halk Cumhuriyeti ve İran'ın su meselesindeki desteklerinin altında geostrateji ve enerji çıkarları yatmaktadır; bu, sorunu daha da ağırlaştıracaktır.⁴⁵

Orta Asya ülkeleri su meselesini bugüne kadar kendi olanaklarıyla çözememişlerdir. Bu çözümsüzlüğün gelecekte de devam etme olasılığı yüksektir. Bölgenin enerji zengini olması bölge içi ve dışı ülkelerin, İran, Çin ve ABD'nin bölge çıkarları ve bunun için geliştirecekleri strateji kendisini gösterebilecektir. ABD'nin Afganistan'da 2001'den itibaren aldığı pozisyon, bu ülkeden çekilme kararı, ancak sonrasında da nüfuzunu sürdürme stratejisi ve bu ülkenin Orta Asya'daki üç ülkeyle 3.150 km sınırının olması ABD'nin su meselesi stratejisini de gündeme getirebilecektir.

Bunun anlamı Orta Asya'nın, bölgesel, küresel güçlerin çıkar çatışmasının merkezi olabileceğidir. Bu da su meselesinin çözümüne katkı sağlamayacaktır.

1991-2013 arasında Aral Gölü'yle alakalı sayısız ulusal, uluslararası seminer, konferans düzenlenmiş, makaleler yazılmıştır. Bunlarda birbirine benzer ifadelerle çözümün zorunluluğu dile getirilmiştir. Bölgenin su uzmanları ve problemin yönetiminde görev alan idareciler de ortak çalışmanın gerekliliğini vurgulamışlardır. Ancak bu ortak çalışmanın öznesinin kim olacağı sorusu sürekli gündeme getiril(e)memiştir. Nesnelere çokluğu öznenin yerini tutamamış, bu da başarısızlığa neden olmuştur.

⁴² Bogatyrev, in: Beate Eschment, a.g.e. s. 18.

⁴³ Paramonov auf FES-Konferenz und Paramonov 2010, in: Beate Eschment, a.g.e. s. 18.

⁴⁴ Muzalevsky 2010, in: Beate, Eschment, a.g.e. s. 18.

⁴⁵ Sadyrbek 2009, in: Beate, Eschment, a.g.e., s. 18.

Görüş

Akademik
Bakış

236

Cilt 6 Sayı 12
Yaz 2013

Sonuç Yerine Gelecek Senaryosu

Beate'nin yaptığı problem tespiti önemlidir. Ona göre Aral Gölü sorununun çözümünde engel, meselenin zorluğu değildir; engel olan Orta Asya devlet adamlarında görülen siyasi irade eksikliğidir. Bu irade eksikliği diğer bölgesel çalışmalarda da görülmektedir.⁴⁶ Bu önemli tespitte bizce sorulması gereken şudur: Eksik olan siyasi irade nasıl ortaya çıkacak ve Aral Gölü sorusunda çözüm yolu açılacaktır?

Orta Asya devlet adamlarının siyasi, ekonomik, enerji transferi, güvenlik alanlarında bağımlı olduğu tek ülke vardır: Rusya Federasyonu. Rusya; önemli, etkin, belirleyici merkez olması durumunda çözümün bir parçası olabilecektir. Tespit edilen "irade eksikliği"nin, söz konusu bağımlılık çerçevesinde Rusya'nın devreye sokulmasıyla ya da kendi iradesiyle katkıda bulunmasıyla ortadan kalkma olasılığı ortaya çıkabilecektir. Bu, çözümün bizce temel noktasıdır.

Beate'nin tespitinde kullandığı "irade eksikliği" aslında Batı için de kullanılabilir. Batı'nın Rusya'yı çözümün bir parçası yapacak konuma getirebilmesinde bu irade ortaya çıkarılamamıştır.

Aynı çerçevede dile getirilmesi gereken bir başka önemli konu da şudur: Buraya kadar dile getirilen Rusya'nın mevcut üstünlüğünün çözüm iradesine dönüşmesi başta AB, ABD, Çin, bölge ülkeleri olan İran ve Türkiye tarafından desteklenecek midir? Adı geçen ülkelere Çin örnek verilebilir. Çin, başta bölge ülkelerinin sınır güvenliğini sağlamak amacıyla kurulan ŞİÖ'yü bölgede güven sağlama aracı olarak kullanmış ve enerji zengini Orta Asya ülkeleriyle bire bir uzun vadeli anlaşmalar yapmıştır.

Çin, Orta Asya ülkeleri Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ve ABD'nin çekilme kararını verdiği Tacikistan ile sınırlarının olması ve bu ülkenin Batı değerlerine bilinen karşıtlığı; onun yerine kendi değerlerini benimsetmek için başta Orta Asya ülkeleri olmak üzere Konfüçyüs Enstitüleri açması da Batı'nın olumlu değerlendirmedeği gelişmelerdir.

Çin'in bu etkinliği, bölge ülkelerine Rusya karşısında denge sağlama fırsatını vermiş, Rusya'nın etkinliğinin sorgulanmasının önünü açmıştır. Bu gelişme, uzun vadede bölge ülkelerinin Rusya'nın etkinliğinden uzaklaşmasını beraberinde getirebilecektir. Çalışmamızda dile getirdiğimiz Rusya'nın bölgedeki tartışılmaz etkin konumunun, orta ve uzun vadede tartışılması anlamına gelebilecektir.

Diğer taraftan Rusya'nın beş paydaşı olan Aral Gölü sorununun çözümünde araç olarak değerlendirilmesi, bu ülkenin var olan siyasi, ekonomik ve güvenlik nüfusunun pekişmesine neden olabilecektir. Bu gelişme, başta Çin olmak üzere AB, ABD ve diğer bölge ülkeleri tarafından desteklenmeyecektir.

⁴⁶ Beate Eschment, a.g.e., s. 21.

Gazi

Akademik
Bakış
237
Cilt 6 Sayı 12
Yaz 2013

Rusya'daki demokrasi anlayışının Batı tarafından sorgulanması, Çin'in bölgeye sadece siyasi, ekonomik değil kültürel anlamda da etkin olma çabaları Batı'nın arzu etmediği gelişmelerdir.

Batı bu anlamda tercihini yapma durumundadır. Aral Gölü çerçevesinde değerlendirilen çevre mi? Siyasal, ekonomik/enerji çıkarları mı? Bir başka ifadeyle doğa ve çıkarlar arasında tercih büyük bir ihtimalle çıkarlar doğrultusunda olacaktır. Bu da Aral Gölü sorununun çözümsüzlüğünü perçinleyecektir.

Aral Gölü sorununun belli aktörleri, bunların çıkar tartışmaları, bölge dışı müdahaleler vardır. Bugüne kadar ortak paydada buluşulamamıştır. Bu şartlar altında Orta Asya ve Aral Gölü'nün geleceğine dair öngöründe bulunmak son derece zordur. Bu zorluğu aşmak adına Orta Asya ve Aral Gölü hakkında çok sayıda eseri olan Giese Ernst ve Sehring Jenniver tarafından 2007'de yapılan gelecek senaryolarının değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Burada olumsuz ve olumlu olmak üzere iki senaryo vardır. Aral Gölü paydaşları arasında sayısız anlaşmalar vardır. Çalışmamızda bunların listesi verilmemiş, ancak senaryolarda söz konusu edilmiştir.

Olumlu senaryoda dikkat çeken nokta ise, çalışmamızın çözüm önerisinde yer verdiğimiz Rusya'ya verilen roldür.

Olumsuz Senaryo: Barajların dolmasıyla Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'a gidecek suların daha da azalması söz konusu olacaktır. Gergin ilişkiler, özellikle Özbekistan ve diğer üst kıyıdaş ülkeler arasında daha da ağırlaşacaktır. Özbekistan ve Kırgızistan arasında yapılan Amu Derya Anlaşması bozulacaktır. Tacikistan ve diğer alt kıyıdaş ülkeler arasında herhangi bir anlaşma mevcut değildir; Rusya ve İran'ın barajların yapımına olan katkıları nedeniyle Tacikistan'ın nehirlerle ilgili düzenlemede sınırlı etkisinin olması nedeniyle görüşmeler de başlamamaktadır. Mevcut olan gerginlik, Andican Barajı'nın hukuki durumunun belirsizliği ve Özbekistan ile Tacikistan arasındaki mayınlı sınır ile tırmanışa geçebilecektir.⁴⁷

Olumlu Senaryo: Yapılan barajlarla üst kıyıdaş ülkelerin sınırları aşan nehirler üzerindeki kontrolü artmıştır. Bu da ekonomik ve siyasi anlamda dominant olan alt kıyıdaş ülkelere karşı pozisyonlarını güçlendirmiştir. Su enerjisine ilgisi olan Rusya'nın çıkarlarıyla da bu durum örtüşmekte ve bu pozisyon güçlenmektedir. Özbekistan son dönemde Rusya'ya yakınlaştığı için Rusya'nın bu ülke üzerinde etkisi vardır. Bu etkisini enerji üretimine dair bir anlaşma yapılması noktasında kullanabilir. Bu vesileyle alt kıyıdaş ülkeler uzlaşma noktasına getirilebilir, suyun kullanımına dair anlaşmalar yapılabilir ve bunların gereği de yerine getirilebilir.⁴⁸

⁴⁷ Ernst - Giese - Jenniver, Sehring WBGU, a.g.e. s. 20.

⁴⁸ Ernst - Giese - Jenniver, Sehring, WBGU, a.g.e. s. 20.

Kaynaklar

BENGTSSON, Lennart/Arpe, Klaus, *Wasser im Klimaschutz*, in: Wasser, Wissenschaftliche Redaktion: Busch, Bernd und Förster, Larissa, Bonn, 2000.

BLÖSCHL, Günter, *Technische Universität Wien, Blick in die Richtung der Hydrologie – Ideen und Ziele*, in: Strigel, Gerhard/Ebner von Eschenbach, Anna-Dorothea/Barjenbruch, Ulrich (Hrsg.), *Wasser – Grundlage des Lebens, Hydrologie für eine Welt im Wandel*, Stuttgart, 2010.

BRONSTERT, Axel, *Universität Potsdam, Blick in die Richtung der Hydrologie – Ideen und Ziele*, in: Strigel Gerhard/Ebner von Eschenbach Anna Dorothea/Barjenbruch Ulrich (Hrsg) *Wasser – Grundlage des Lebens, Hydrologie für eine Welt im Wandel*, Stuttgart, 2010.

EGGERS, Jens, *Von der Geburt eines Tropfens*, in: Wasser, Wissenschaftliche Redaktion: Busch, Bernd und Förster, Larissa, Bonn, 2000.

ESCHMENT, Beate, *Wasserverteilung in Zentralasien. Ein unlösbares Problem?* Friedrich-Ebert-Stiftung, Berlin, Mai, 2011.

FREİSTETTER, Florian, *Der Aralsee verschwindet*.

<http://scienceblogs.de/astrodicticum-simplex/2012/07/25/der-aralsee-verschwindet/> Erişim tarihi: 01.03.13

GIESE, Ernst/Bahro, Gundula/Betke, Dirk, *Umweltzerstörungen in Trockengebieten Zentralasiens* (West- und Ost-Turkestan), Ursachen, Auswirkungen, Massnahmen, Stuttgart, 1998.

http://books.google.com.tr/books?id=aQjyTOSskyIC&pg=PA94&lpg=PA94&dq=Giese+Ernst,+Zentralasien+wasser&source=bl&ots=-wzQcjdjf6&sig=QPndGp8VKh_ypmVHaYThMX (Erişim tarihi: 02.03.13)

GIESE, Ernst - JENNİVER, Sehring, WBGU, *Wissenschaftlicher Beirat der Bundesregierung. Globale Umweltveränderungen, Materialien Regionalexpertise –Destabilisierungs- und Konfliktpotential prognostizierter Umweltveränderungen in der Region Zentralasien bis 2020/2050*, Externe Expertise für das WBGU-Hauptgutachten "Welt im Wandel: Sicherheitsrisiko Klimawandel", Berlin, 2007.

GREWLİCH, Klaus W., *Pipelines, Drogen, Kampf ums Wasser - greift die EU-Zentralasien-Strategie? Neues „Great Game“ von Afghanistan bis zum Kaspischen Meer?*, Zentrum für Europäische Integrationsforschung Center for European Integration Studies Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn, Bonn, 2010.

http://www.zei.uni-bonn.de/dateien/discussion-paper/dp_c200_grewlich.pdf (Erişim tarihi: 02.03.13)

GÖTTLE, Albert, *Bayerisches Landesamt für Umwelt, Augsburg, Blick in die Richtung der Hydrologie – Ideen und Ziele*, in: Strigel, Gerhard/Ebner von Eschenbach, Anna-Dorothea/Barjenbruch, Ulrich (Hrsg.), *Wasser – Grundlage des Lebens, Hydrologie für eine Welt im Wandel*, Stuttgart, 2010.

Gazi

Akademik
Bakış

239

Cilt 6 Sayı 12
Yaz 2013

HELLER, Regina, Kurzpapier, *Grenzüberschreitende Kooperation als Chance? Zur Konsistenz der EU-Zentralasienpolitik im Lichte von Konfliktprävention und dem diesbezüglichen Potenzial grenzüberschreitender Kooperation*, Institut für Friedensforschung und Sicherheitspolitik an der Universität Hamburg, 2007.

http://www.bicc.de/uploads/tx_bicctools/kurzpapier_zentralasien.pdf (Erişim tarihi: 27.02.13)

ISKANDARANI, Maria, *Trinkwasserversorgung*, in: Wasser, Wissenschaftliche Redaktion: Busch, Bernd und Förster, Larissa, Bonn, 2000.

KİDERLEN, Elisabeth, *Ein Meer verschwindet, die ökologische Katastrophe am Aralsee*, Ursachen, Auswirkungen, Lösungsansätze, 1992.

<http://www.hlz.tu-darmstadt.de/fileadmin/pdf/polis/polis02web.pdf> (Erişim tarihi 17.12.2012)

KOBUS, Helmut - KEİM, Bernhard, *Grundwasser*, in: Lecher, Kurt/Kresser, Werner, Wasserhaushalt, Gewässer, Hydrometrie, in: Lecher, Kurt/Lühr, Hans-Peter/Zanke, Ulrich C.E. (Hrsg.), Taschenbuch der Wasserwirtschaft, 8. völlig neubearbeitete Auflage, Berlin, 2001.

LECHER, Kurt - KRESSER, Werner, *Wasserhaushalt, Gewässer, Hydrometrie*, in: Lecher, Kurt/ Lühr, Hans-Peter/Zanke, Ulrich C.E. (Hrsg.), Taschenbuch der Wasserwirtschaft, 8. völlig neubearbeitete Auflage, Berlin, 2001.

LOTZ, Rainer E., *Wasserregen – Wasserfluch – Wasserkampf – Wasserhilfe*, in: Wasser, Wissenschaftliche Redaktion: Busch, Bernd und Förster, Larissa, Bonn, 2000.

LOY, Thomas - BALDAUF, Ingeborg, *Mythos Aralsee*, Das Wasser und die Bewohner des Amudarya-Deltas, 2010.

http://www.hu-berlin.de/forschung_old/publikationen/spektrum/sp_10_3.html#S5 (Erişim tarihi 24.02.2013)

MARCINEK, Joachim - ROSENKRANZ, Erhard, (mit einem Beitrag von Sarakta, Josef) *Das Wasser der Erde, Eine geographische Meeres- und Gewässerkunde*, 2. überarbeitete und erweiterte Auflage, Gotha, 1996.

MAURER, Thomas - MOSER, Hans, *Klimawandel und Wasser, Auswirkungen der Erwärmung auf den Wasserhaushalt*, in: Strigel, Gerhard/Ebner von Eschenbach, Anna-Dorothea/Barjenbruch,Ulrich (Hrsg.), Wasser – Grundlage des Lebens, Hydrologie für eine Welt im Wandel, Stuttgart, 2010.

MÜLLER, Uwe, *Sächsisches Landesamt für Umwelt, Landwirtschaft und Geologie, Dresden, Blick in die Richtung der Hydrologie – Ideen und Ziele*, in: Strigel, Gerhard/Ebner von Eschenbach, Anna-Dorothea/Barjenbruch, Ulrich (Hrsg.), Wasser – Grundlage des Lebens, Hydrologie für eine Welt im Wandel, Stuttgart, 2010.

NEFEDOVA, Tatyana, Typen und Stufen industrieller Nutzung der Umwelt von den Alpen bis zum Ural, in: *Jordan, Peter/Tomasi, Elisabeth*, Zustand und Perspektiven der Umwelt im östlichen Europa, Wiener Osteuropa Studien, Frankfurt am Main, 1994.

Göz

SANDER, Eberhard / FREIHERR VON LERSNER, Heinrich, *Wasserrecht und Abfallrecht*, in: Lecher, Kurt/Kresser, Werner, Wasserhaushalt, Gewässer, Hydro-metrie, in: Lecher, Kurt/ Lühr, Hans-Peter/Zanke, Ulrich C.E. (Hrsg.), Taschenbuch der Wasserwirtschaft, 8. völlig neubearbeitete Auflage, Berlin, 2001.

SEHRING, Jenniver, *Zentralasienanalysen*, Würzburg, NR. 08 29.08.2008.

<http://www.bischkek.diplo.de/contentblob/3046524/Daten/1105892/Zentralasi-enAnalysen08.pdf> (Erişim tarihi 02.03.13)

SCHNEIDER, Wilhelm, *Stirbt das Wasser, stirbt der Mensch, eine Bestandaufnahme der weltweiten Situation*, Bastel-Lübbe-Taschenbuch, Band 60 134, München, 1986.

WENZEL, Jacob, *Vorwort*, in: Wasser, Wissenschaftliche Redaktion: Busch, Bernd und Förster, Larissa, Bonn, 2000.

WILDMOSER, Peter, *Be- und Entwässerung*, in: Lecher, Kurt/Lühr, Hans-Peter/Zanke, Ulrich C.E. (Hrsg.), Taschenbuch der Wasserwirtschaft, 8. völlig neubearbeitete Auflage, Berlin, 2001.

WITTENBERG, Hartmut, *Grundwasser*, in: Strigel, Gerhard/Ebner von Eschenbach, Anna-Dorothea/Barjenbruch, Ulrich (Hrsg.), Wasser – Grundlage des Lebens, Hydrologie für eine Welt im Wandel, Stuttgart, 2010.

WULF, Abke, *Wasserversorgung*, in: Lecher, Kurt/Lühr, Hans-Peter/Zanke, Ulrich C.E. (Hrsg.), Taschenbuch der Wasserwirtschaft, 8. völlig neubearbeitete Auflage, Berlin, 2001.

Presse

B.Z., News aus Berlin, Neue Hoffnung für den Aralsee, 04. März 2012. Erişim tarihi: 06.02.13.

Frankfurter Allgemeine Zeitung, Aralsee - die Geschichte eines ökologischen Dramas Nr. 60 / Seite N1, 12.03.1997.

<http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/buecher/rezensionen/2.1718/rezension-sachbuch-aralsee-die-geschichte-eines-oekologischen-dramas-1214852.html> (Erişim tarihi: 01.03.13)

The Epoch Times, Aralsee in Usbekistan fast versiegt, Epoch

Times Deutschland 16.05.2012.

<http://www.epochtimes.de/aralsee-in-usbekistan-fast-versiegt-893126.html> (Erişim tarihi: 01.03.13.)

Gazi

Akademik
Bakış

241

Cilt 6 Sayı 12
Yaz 2013